

En lustgård vid Vättern – barndomsminnen från Trånghalla

AV TORD HALL

Avskrift gjord 2017 från dålig kopia. Originalen skrivet i början av 1980-talet.

Ref.; NATIO SMOLANDICA XLIII 1980, utgiven i Smålands Nations karatförening, Uppsala.

Tord Hall (1910 – 1987). Matematiker och universitetslektor. Författare till flera böcker inom naturvetenskapen.

(Några tillägg har gjorts av Bo Ahnström vid avskriften i *kursiv stil*)

Badliv vid Vättern på 1920-talet.

På järnvägen mellan Jönköping och Falköping hette en gång de fem första stationerna Kaptensbo, Wilhelmsro, Kortebo, Trånghalla och Bankeryd. Kortebo och Bankeryd var riktiga stationer, med stins och allt, medan de tre övriga endast var anhalter: öppna träskjul med en skylt, som bl.a. angav höjden över havet. Snälltågen stannade inte vid det obetydliga Trånghalla, som ligger nära Vätterstranden ungefär 7 kilometer norr om Jönköping. Men det gjorde i stället talrika lokaltåg, som pendlade mellan Jönköping och Bankeryd, drivna av små och hemtrevliga lok, som utan att knota gick både fram och baklänges; de fraktade inte bara den bofasta befolkningen utan också sommargästerna. Till den senare kategorien hörde bl.a. tre Jönköpingsbor, som omkring 1915 byggde sommarvillor på Trånghalla. Det var bankkamrer Gottfrid Sundbergh (*Stenhalla, Ulfsbostigen 2*), ögonläkare Karl Stålborg (*Bergalid, Ulfsbostigen 4*) och min far Fritiof Hall, som var lektor vid Jönköpings högre allmänna läroverk i kristendom och filosofisk propedeutik.

Mina föräldrar gav sin villa det inte ovanliga namnet Björkhaga (*Ulfsbostigen 10*). Den låg – och ligger fortfarande – 100 meter rakt ner från stationen, med Vättern strax utanför staketet. Tomten var stor, ungefär 10 000 kvadratmeter, och hade i söder delvis en gemensam gräns med bildhuggare Carl Christensens Ulfsbo, som nu är konstnärshem. På vår tomt planterades många fruktträd, minst 50 stycken, på olika ställen. Härtill kom åtskilliga ympar, som min far gjorde på vildaplar och vildkörsbär. Till trädgården hörde dessutom potatis, hallon, jordgubbar, svarta och röda vinbär, samt en hel del annat smått och gott.

Under första världskriget hade vi också en ko, tre får, gäss och kaniner. Kon och fåren var samtidiga under en sommar, och de betade av tomten så grundligt, att den blev alldeles ren från sly och nästan också från gräs. Kon hade ovanligt krokiga horn och var faktiskt vindögd. Jag kallade henne för Vinda-Lisa, och min uppgift var bl.a. att taga vara på hennes spillning. Jag blev snart så skicklig, att jag ofta kunde ta den i luften på min spade, för vidare befordran till äppelträden.

Vår jungfru drog ur Vinda-Lisa 8 – 9 liter mjölk varje dag. Jag försökte ibland göra samma sak, men Vinda-Lisa betraktade mig då med vänligt överseende – från ena eller andra ögat – även om hon ibland smällde till mig över öronen med svansen, när hon tyckte att jag bar mig alltför klumpigt åt. Jag minns ännu den snälla Vindaliskas elegiska råmanden, när hon under regniga höstkvällar stod bunden vid den stora granen, strax söder om villan, med ett par gamla täcken över ryggen.

Vår tomt hade också plats för en primitiv tennisbana. Ena långsidan gränsade till Ulfsbo, som runtom hade en ungefär 2 meter hög, svärigenomskådad inhägnad, ty Christensen ville inte att någon skulle kika in på hans område. Dessutom hade han en arg schäfer, som skulle hålla efter ovälkomna besökare. Hunden hade sin koja intill huset, och kopplet var c:a 10 meter. Det slutade med en sölja som löpte fritt längs en ståltråd, spänd ett par meter över marken bredvid den långa grusgången fram till porten. Schäfern hade alltså en stor yta att röra sig på, och i början var vi rädda, när en tennisboll gått över vårt 4 meter höga hönsnät och hamnat på Ulfsbos ägor. Men med start från fårhusets tak klättrade vi i alla fall över Christensens plank för att söka efter den bortslagna bollen. Allt gick väl, ty vår strategiska bedömning av doggens rörelseyta var riktig. Han kom aldrig åt oss, när han med hätska skall rusade i sitt koppel längs ståltråden.

Badklippan heter Svanudden, fast jag har aldrig sett några svanar där. Däremot kunde man ofta se småskrakar pila fram strax över vattenytan; där syntes också fiskmåsar och någon enstaka gång en utter. På Svanuddens klippor samlades alla soliga dagar sommarfamiljernas ungdomar. Sundberghs hade 4 pojkar, och det hade Stålbergs också, medan hos oss fanns 2 äldre systrar, utom jag själv. Som framgår av fotografiet skedde badningen under victorianska former, som dock delvis bröts av den halvnakne författaren till denna uppsats (nederst till höger). Flickan högst upp i bilden är min syster Sigrid. Sigrid tog fil.mag. 1932, och efter lärartjänster på olika håll blev hon adjunkt i moderna språk vid högre allmänna läroverket i Växjö.

Mitt emot Svanudden ligger Vistakulles grönbruna halvklot; i söder Jönköpings taggiga silhuett. Under stilla dagar kunde vi höra Kristinekyrkans klockor, och ibland också de gåtfulla "Vätternskotten", som rullade som åska över vattnet. Jag vet inte om de fått någon tillfredsställande förklaring; kanske beror de på sättningar i sjöbotten. I norr ligger Visingsö, som ofta tycks sväva i luften. Man sade "ön hägrar", men jag fick snart veta att det var fråga om ett vanligt brytningsfenomen i atmosfären.

Inom denna ram ligger Vättern, på min tid alltid lika kristallklar, och ständigt lika oberäknelig – ena stunden blånande och stilla, den nästa kokande i toppiga och halvmeterhöga vågor någon plötslig fallvind. En gång, när jag paddlade kanot utanför Kortebo, blev jag överfallen av en sådan lokal tornado, och innan jag visste ordet av hade kanoten gått runt och jag själv med en reflexrörelse hoppat ur sittbrunnen. Jag minns att jag såg mitt badlakan och min ena gymnastiksko sjunka genom vattnet, och jag minns också att jag först tänkte dyka efter mina ägodelar. Men det var nog klokt att jag inte följde denna impuls, ty det var 11 grader i vattnet och mer än 100 meter till stranden. Medan jag sam dit såg jag kanoten och paddeln driva iväg med stor hastighet. Jag hittade sedan bägge på stranden långt nedanför den plats där jag kände botten under fötterna, men det dröjde innan jag huttrande vågade paddla hem igen.

Vattnet vid Svanudden var, och är väl fortfarande, mycket svalt. Medeltemperaturen under sommaren torde ligga omkring 10 grader. Värmebölja i förening med nordostliga vind kan ge temperaturer upp emot 20 grader, men en natts sydlig vind brukar genast återställa det normala tillståndet. Den bästa badformen blev därför att stiga upp på hoppstenen för att ta chocken huvudstupa, och sedan efter en kort simtur återvända till klippan. Men det fanns undantag. Min vän Börje (Blomqvist, som studerade vid Smålands Nation i Uppsala ett par år under 30-talet, för att sedan ta sin examen i Lund), kunde simma i 8-gradigt vatten åtminstone en kvart. När han kom upp såg läpparna ut som om han hade ätit blåbär, men så vitt jag kunde höra hackade han aldrig tänder.

Vid Svanudden bedrevs också fiske. Man drog not med präktiga sikar som fångst. Man tog röding med drag, och harr med ett redskap som kallades utter. Familjen Stålberg hade både roddbåt och segelbåt vid klippan, och ibland fick jag vara med. Jag minns särskilt den gången när en storm hade drivit långreven ut i sjön. Den hämtades upp med dragg, och djupet mättes genom att vira linan kring en plank. Det var 90 meter, bara några hundra meter utanför Svanudden. Ur djupet medföljde, på långrevens krokar, några hornsimpor, ett minne från den tid då Vättern var en del av Östersjön. Annars var det mest snorgärs och enstaka abborrar eller lakar, som fastnade på kroken.

Vättern sitter kvar på mitt minnes näthinna som ständigt levande skönhetsintryck. Men kylan och farligheten gör att min beundran stannat på avstånd, som inför en klassisk staty.

Jag trivs bättre på landbacken. Där låg Trånghalla gård*, som brutalt klövs mitt itu av järnvägen (som blev klar 1865). Gården, som är mycket gammal, finns fortfarande kvar i

renoverat skick. Men omgivningarna har genomgått stora förändringar sedan den tid, då jag har mina mest levande minnen från Trånghalla, dvs från 1915 till mitten av 30-talet.

Visserligen flyttade vår familj några år efter min fars pensionering ut till Björkhaga för att bo där året runt. Men samtidigt var jag upptagen av värnplikt, studier och lärarförordnanden, så att mina minnen från slutet av 30-talet och fram till 1944, då vi lämnade Björkhaga, är inte så klara.

På den tid jag nu skall tala om ägdes Trånghalla mark av godsägare Karlsson. Han led av en enorm fetma. Det påstods att han var 155 cm hög och vägde 155 kilo. Säkert är att vi med skräckslagen häpnad beskådade hans buk, som bars upp av ett brett läderbälte – när han satt såg vi inte hans knän. Sjukdomen bör ha kommit relativt sent, ty han hade en talrik barnaskara, varav Sven och John under flera år var mina lekkamrater.

Patron Karlsson var en godhjärtad man, och sommarfamiljernas barn fick springa fritt på hans ägor. Ibland gjorde vi också en smula nytta. En gång rensade vi fårkätten, ett Augiastall**, där den under vintern hopade halmen och dyngan stigit så högt, att fåren nästan skavde ryggen mot taket. Vi ryktade hästarna i stallet; utom en, ty, som den utstarke drängen Gunnar sa: "Se opp för mätta, ho slôr." Det var bara han själv som kunde sköta denna nervösa och bakutslående dam. Några gånger hämtade vi mjölken med hästskjuts, när korna var på sommarbete i Jungfruviken, där det då bara fanns ett fåtal små sportstugor. På kvällen fick vi rida hästarna i vall. Men vi red aldrig på mätten – bara på de två andra hästarna.

Vi var också med om höbärgningen. Vi åkte i hölass, och på den rymliga logen grävde vi sedan gångar och grottor i höet. Ovanför ladugården stod två månghundraåriga askar. Den ena var mycket större än den andra och dessutom mycket mera ihålig. Nere vid marken kunde en 5 – 6 pojkar få plats, och vi kunde också krypa högt upp i de ihåliga grenarna, där vi under första världskriget lekte att vi var tyska ubåtskaptener.

Ovanför Trånghalla anhalt, mellan stenvallen och lindallén, låg en ganska liten, triangulär äng, som vi fick använda som fotbollsplan. Stålbjörkarna sparkade inte boll, och av Sundbergharna deltog bara Viggo, som är jämnårig med mig. Sven och John var alltid med, och härtill kom mera tillfälliga spelare som två bröder Rosell från Målskog, och sommargäster på Trånghalla Gård. Ibland fick någon flicka vara med, då alltid som målvakt. Vi fick aldrig ihop något fullt lag, men på en liten plan kunde vi vara nog så svåra att tas med. Sålunda slog T.I.F., dvs Trånghalla idrottsförening, en gång K.I.F., dvs Kortebo idrottsförening med 5 – 1 på den lilla planen i skogen bredvid Diakon Bolls stuga***. Revanschmatchen i Kortebo, på den långt större plan, förlorade vi däremot. Jag har glömt siffrorna, och det beror väl på att det är lättare att komma ihåg segrar än nederlag.

I förkastningsbranten från Hökensås ner mot Vättern ligger Kapten Elins grotta, då omgiven av ren vildmark. Enligt legenden skall en rövare – för att dämpa misstänksamheten förklädd

till fruntimmer – därifrån ha gjort sina stötar mot resenärerna på den gamla vägen till Bankeryd. Bytet gömde han i grottan eller i dess närhet.

Min vän Viggo och jag beslöt att söka efter Kapten Elins skatt. Att många förut gjort detsamma, bekymrade oss inte alls. Lastade med lämpliga verktyg, däribland en mindre slägga, klättrade vi bland väldiga stenblock – via en rönn med en stock som ditlagd tvärså – upp till, den även för pojkar trånga grottan. Vi hamrade på bergväggarna, både inne i grottan och utanför. Men som svar fick vi aldrig några ihåliga klanger – stenen verkade överallt hopplöst massiv. Några försök med en spade gav inte heller något utbyte. Men resultatet blev i alla fall en spännande dag för två 10-åringar.

Bland sommarfamiljernas ungdomar fanns ett stort intresse för naturen. Två av Stålbjergarna, som var betydligt äldre än jag, blev sedan zoologer. Men jag tror inte att jag behövde deras exempel. Trånghalla mark var i sig själv tillräcklig för att väcka min nyfikenhet. Botaniken blev min stora samlarhobby. Jag fick så småningom en tämligen komplett bild av traktens flora, bl.a. fann jag 7 olika arter av orkidéer. Jag känner fortfarande en kanske barnslig tillfredsställelse över att veta namnen på de flesta växterna i min barndoms lustgård.

Ty en lustgård var Trånghalla, med sina åkrar, ängar och skogar, där det på min tid knappast fanns någon bebyggelse. Så gott som allting av detta är borta. Trånghalla har i dag ungefär 1000 bofasta invånare. Men jag är ganska säker på att Trånghalla även för dem är en lustgård, fast de inte har så stort svängrum som jag en gång hade.

-- 0 --

*Trånghalla Gård: Se www.hembygdbankeryd.se under Arkiv/ gårdar i Bankeryd

**Augiastall: Något förskräckligt och vanvårdat. Enligt grekisk mytologi ägde Augeas stora boskapshjordar och mycket stora stallar, som inte rengjorts på mycket lång tid.

***Diakon Boll: I Göran Åbergs bok "Från åttital till åttital – kyrkligt liv i Jönköping under hundra år" finns historien om Bolls pojkar beskriven. I boken finns ett avsnitt, som ursprungligen skrivits av Einar Andersson i Kyrkfönstret 2/1966.

"Vad är Skogsbo och var ligger det? Det är en liten stuga i Trånghalla, byggd av Bolls pojkar år 1914. Bolls pojkar, en förening av tonårspojkar, som på fritid samlades i en lägenhet i `Viktoria`, en fastighet i hörnet av Nygatan – Fabriksgatan.

Man ville emellertid ha en plats utanför staden att fara till på sommaren, gärna en stuga, som man själv kunde bygga. Det var högsta önskan för både pojkarna och deras ledare, diakon Kristian Boll, och så började sökandet efter en lämplig plats. I Trånghalla fann man den. Utmed gränsen mot Granbäcks gård fick pojkarna en skogsdunge, och här skulle drömmarna förverkligas.

De flesta av pojkarna hade sitt arbete på Vestra Tändsticksfabriken, lyckades de få en del virke där, bl.a. "bakarna" till ytterpanel. När allt detta skulle ut till Trånghalla, lastades det på en järnvägsvagn, som kopplades sist i ett tågset, och kördes till Trånghalla. Några hundra meter före anhalten stannade emellertid tåget för att några glada pojkar och deras ledare skulle hoppa av och sista vagnen kopplas från tåget. Nu kom bråda minuter, ty tåget skulle endast köra Bankeryd tur och retur, och när det kom åter, skulle vagnen vara tom och gå före loket till Jönköping. Så var då virket i Trånghalla, och påföljande kvällar bars det upp på sin plats. Stugan byggdes av pojkarna på deras fritid. Eftersom en arbetsdag på den tiden började kl. 06.00 och slutade först kl. 18.00, blev fritiden därefter."